

RENEZSÁNSZ FRESKÓCIKLUS RESTAURÁLÁSA A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN

Hoós Mariann–Somos Éva–Bóna István

Összefoglalás: A Szépművészeti Múzeum jelentős freskógyűjteményének három fontos darabját restaurálta egy nagyobb csoport a közelmúltban. Munka közben sok érdekes festészettechnikai és restaurálástörténeti megfigyelés vált lehetővé. A nagyméretű képek sok szempontból különleges feladatot adtak a restaurátoroknak. Kihívást jelentett a tény, hogy az erősen roncsolódott freskók teljes kiegészítése volt a megrendelő igénye. Ez, mint egy világszerte megjelenő új tendencia, válasz a közelmúlt „konzervátori szemléletű” helyreállításainak gyakori kudarcára.

A Szépművészeti Múzeum nagyszabású freskó-helyreállítási programja keretében három összetartozó, nagyméretű leválasztott falkép restaurálása készült el 1998–1999 folyamán. A nemzetközi szakirodalom által is jól ismert falképek láthatók voltak a múzeum állandó kiállításán, élvezhetőségüket és tanulmányozhatóságukat azonban nagymértékben csökkentette rossz állapotuk.

Történeti adatok

A három nagyméretű freskó (darabonként mintegy 10 m² felület) az olaszországi Brescia közelében fekvő Ghedi kastélyát díszítette, melyet tulajdonosa, Niccolo Orsini emeltetett 1506 körül. A falképek e jeles zsoldosvezér életútjának kiemelkedő szakaszait jelenítik meg. Mindhárom festményen a főszereplő Niccolo Orsini, akinek magas rangú megbízói jelképesen lobogót nyújtanak át:

1489	VIII. Ince pápa
1494	II. Alfonz nápolyi király
1504	Agostino Barbarigo velencei dózse

A freskók alkotója és elkészülésük pontos ideje a mai napig vitatott a művészettörténészek körében. A legáltalánosabban elfogadott elmélet szerint Girolamo Romanino fiatalkori művei, keletkezésük 1506–1509 közé tehető.

A Ghediben álló palotát romos állapota miatt le kellett bontani 1843-ban, a szintén rossz állapotú falfestményeket azonban megmenthetőnek ítélték. A nagy szakértelmet igénylő leválasztást Giovanni Battista Speri végezte el, aki hasonló munkáival már akkor elismerést vívott ki. A bőrben leválasztott freskókat Speri vászonra ültette át.

A feltekerve tárolt képeket 1895-ben vette meg Pulszky Károly Achille Glisenti műkereskedőtől a Nemzeti Képtár alakuló gyűjteménye számára.

Restaurálás előtti állapot

A falképek már akkorra erősen károsodtak, amikor a leválasztásuk megtörtént. A leválasztás során – az igényes kivitelezés ellenére – még további hibák, benyomódások, ráncok keletkeztek a műveken. A képeket összehajtogatták és feltekerték. A hajtási éleknél nagy hiányok keletkeztek.

1. kép. Agostino Barbarigo dózse zászlót ad át (átvételi állapot)

Különös módon G. B. Speri a hátoldalak kezeléséhez több helyen egy koromtartalmú anyagot használt, melynek sötétsége a kopottabb színek alól átlátszik, a freskók összhatása ezáltal a fekete szín felé tolódott el. Használatának okát csak találgathatjuk.

Hasonló fekete réteget már több, régebben leválasztott freskó restaurálásánál megfigyelhettünk. Egy alkalommal, 1993-ban a Restaurátorképző Intézet egyik diplomamunkája kapcsán készült egy vizsgálat Németországban,¹ mely azonban több kérdést vetett fel, mint

2. kép. Agostino Barbarigo dózse zászlót ad át (restaurált állapot)

A leválasztás az úgynevezett „strappo” technikával készült, amikor is a festékréteget enyves vászon segítségével tépik le a vakolat felületéről. Ennek a technikának az a jellegzetessége, hogy a festékréteg gyakran „megfeleződik”, azaz valamennyit sikerül letépni, de néha legalább ugyanannyi a falon is ottmarad. Nagyobb baj, hogy helyenként minden rajtamarad. Az így keletkezett hiányok elrejtésére a festményen szereplő színekhez legjobban hasonló színű ragasztóanyagokat kevernek a különböző helyeken létrejött sérülések eltüntetésére. Ennek a technikának a nyomát több helyen is felfedezhettük a képeken.

Amennyit megválaszolt. Az ott vizsgált fekete ragasztóréteg különösen érzékeny volt a vízre, míg a mienk egyáltalán nem. A fő gond az, hogy a kutatás során kötőanyagként állati enyvet mutattak ki, ami legalábbis furcsa. A vízzoldhatóságot ugyan megmagyarázza, de újabb nehézségekhez vezet. Ennek a ragasztónak ugyanis elvileg vízzoldhatatlannak kellene lennie! A freskókat többnyire a festett felületre ragasztott enyves vászon segítségével tépték le a falról. Ezt a vásznat, melyet a nemzetközi szakirodalom az angol „facing” néven emleget, az új festményhordozóra való felragasztás után meleg víz-

zel el kell távolítani a freskó felületéről. A hátoldalra kerülő új hordozót tehát olyan anyaggal kell felragasztani, ami biztonsággal ellenáll a meleg víznek.

Nedves fal esetén használhattak fehérített sellakot is a festmény lehúzásához. Ez esetben az állati enyv használata indokolt az új hordozóra ragasztáshoz, hisz a „facing”-et alkohollal távolították el.

Érdekes megfigyelés az is, hogy a régebben használt ragasztórétegek között több is érzékeny a vízre, amire nincs kézenfekvő magyarázat. (A sellakos módszer elég kivételes!)

A Romanino-képek ragasztójának fő tömege – az eddig elvégzett vizsgálatok alapján – kalcium-karbonát volt, melynek eltávolítása után fehérjetermészetű anyagot mutattak ki. Ez az eredmény nagyon emlékeztet a tradicionális itáliai ragasztóra, mely mész, túró és lenolaj keverékéből áll. A több mint százötven évvel ezelőtt alkalmazott anyagok jól biztosították a képek fennmaradását, azok napjainkig stabilak, ráadásul porózusak, ezért átíthatók maradtak. A tisztítást is jól viselték. A jelenleg használt műanyag ragasztók tulajdonságai mások, a velük kezelt képek várható élettartama sajnos lehet, sőt valószínű, hogy kisebb.

A Szépművészeti Múzeumban a vászonra átültetett falképeket vakkeretre feszítve állították ki. Az eredeti hordozó vászon nem lehetett túl jó állapotban a felfeszítéskor, ugyanis egy másik vásznot ragasztottak a hátuljára, azaz „dublírozták” a képet. Idővel a vásznak megereszkedtek.

A restaurálás menete és szempontjai

1998-ban a Szépművészeti Múzeum megbízást adott a falképek helyreállítására, amely a festmények tisztításán, konzerválásán és esztétikai helyreállításán túl azok eredeti megjelenésének lehetséges megközelítését célozta.

A festmények átvételi állapota

A képeket néhány évvel korábban Menráth Péter vezetésével a Magyar Képzőművészeti Főiskola restaurátorhallgatói tisztították. A Szépművészeti Múzeum hatalmas értékű falképgyűjteménye ugyanis az elszennyeződések miatt teljesen élvezhetetlen és tanulmányozhatatlan állapotban volt. A tisztítást zsíralkohol-szulfát vizes oldatával, vagy egyszerűen vízzel végezték, melyekkel a szennyeződések nagy része eltávolítható volt.

Tisztítás

A képfelületet porréteg borította. A felszínen sok helyütt visszamaradt a leválasztáshoz használt ragasztóanyag, és rögzítette a véletlenszerűen rákerült homok- és vakolatszemeséket. E maradványok eltávolítása puhításos eljárással, nagyrészt mechanikus úton történt. Többszöri nedvesítés után a régi enyvrétegek annyira felpuhultak, hogy mechanikusan biztonsággal eltávolíthatóvá váltak.

3. kép. A citrátos tisztítás hatása Barbarigo palástján

4. kép. A páncélruha részlete. A festő a friss vakolatra sárga festékkel felvázolta a ruha körvonalait, majd a freskó megfestése után bekarcolta azokat a vakolatba. Ez olyankor szokás, amikor később fémlemezt ragasztanak a felületre. Itt valószínűleg vékony önlemez adhatta a páncélruha alapszínét, amire lazúros festékkel festhették fel a részleteket. A képen több helyen találtunk hasonlót. Az alabárdok pengéje is így készült, de találhatók aranyozott részek is, sőt a zászlón ezüstnyomok is voltak

A korábbi tisztítás által nem „elérhető” finom, de zavaró szennyeződés még mindig csökkentette a képek élvezhetőségét. Ezeket vizes tisztítószerrel lehetett eltávolítani. Ez többnyire triammónium-citrát 10%-os oldata volt, kevés karboxi-metil-cellulóz (CMC) adalékkal. Ezt a keveréket rendszerint tíz percig hagytuk a felületen, majd puha vizes szivaccsal eltávolítottuk.

A kezeléskor semmi változás nem volt érzékelhető, másnap, a száradás után azonban néha egész drámai mértékű tisztulás, kiszínesedés volt az eredmény.

Konzerválás

A dublázott, azaz dupla vászonrétegen lévő freskókat megvizsgálva úgy döntöttünk, hogy a dublázást nem bántjuk. A képek feszítőszélei ugyanúgy viselkedtek, mint minden régen felfeszített vászonkép esetén, ezért az általunk követett eljárás is hasonló volt, mint ahogy a vászonképeknél megszokott. A próbák során kiderült, hogy a Paraloid B72 10%-os etil-acetátos oldata a képet teljes keresztmetszetében átjárja.

A tisztítást követően ezért a hátoldal felől és egyes esetekben a festett felület irányából is a fenti oldattal szilárdítottuk (konzerváltuk) a vászonra ültetett falképeket. A megerősített festményeket így már le lehetett venni addigi vakkeretükről.

Ahol a felületet még mindig gyengének éreztük, ott KLUCEL M² alkoholos oldatával fixáltunk.

A vakkereteket is át kellett alakítanunk. A freskók ugyanis az elmúlt időszakban, mint vászonképek léteztek. Ennek megfelelő volt a megjelenésük is: szinte meglebbentek minden huzatra. A vászonszélek meggyengültek, a feszítőkeretre való felhajtásoknál kritikus volt az állapotuk.

A szilárdítás után a képeket levettük a vakkeretükről, hogy a feszítőszéleiket megerősíthessük. Erre az úgynevezett „strip-lining”-ot alkalmaztuk, melyre eddig magyar szak kifejezés nem alakult ki. (Hívhatnánk talán feszítőszel-megerősítésnek?)

A feszítőszélekre BEVA 371³ ragasztóval friss vászonszíkot ragasztottunk, mely képes volt felvenni az újabb felfeszítés okozta terheléseket.

A vakkeretet is át kellett alakítani. Meg kellett szüntetni a vászon „lebegését”, ugyanakkor csökkenteni kellett a szélekre eső éles hajtásból eredő terhelést. A keretszélekre félkör keresztmetszetű profilokat képeztünk ki, így a vászon a feszítéskor nem törik meg. Vala-

hogy úgy mozog, mint a láncfalpak. A vakkereteket polikarbonát lemez közbeiktatásával könnyűszerkezetű hordozóvá alakítottuk át. Ez a panel biztosítja a képek síkban tartását, miközben védi őket a mechanikai behatásoktól anélkül, hogy közben jelentősen megnövelné súlyukat.⁴

Esztétikai helyreállítás

A képfelületek tömítéséhez olyan speciális összetételű masszát alkalmaztunk, amely ötvözi a fal-, illetve vászonképekhez használatos tömítőanyagok tulajdonságait, mivel a vászonra ültetett falképek mindkét kategóriába besorolhatók. A feladat változatossága miatt többfajta tömítőanyag is készült, melyek felsorolása hosszú lenne. A tömítések felszínét az eredeti felületek struktúrájához alkalmazkodva alakítottuk ki.

A retus akvarell, akril-tempera, valamint kisebb mértékben porfesték, Plextol B 500⁵ és mész felhasználásával készült.

A színbeli helyreállítás egyszerűbb része a mechanikai sérülések és kisebb lyukak hiányainak megszüntetése volt. Összetettebb feladatot jelentett az általános kopottság és a nagyméretű formai hiányok esztétikus megoldása.

A retus közben mindvégig szem előtt tartott legfőbb szempont a hitelesség megőrzése volt. Kiegészítéseket csak olyan helyeken tartottunk megengedhetőnek, ahol lehetőség nyílt rá: egyértelmű hiányoknál (ég, padozat) vagy ismétlődő motívumok esetében (pillérek). A kiegészítéshez mindhárom kép stílusát, szín- és formakezelését tekintetbe vettük, valamint tanulmányoztuk a hasonló korú ép falfestmények összhatását.

A kis hiányokkal sűrűn károsult felületen sok részlet felismerhetetlenné, észrevehetetlenné vált.

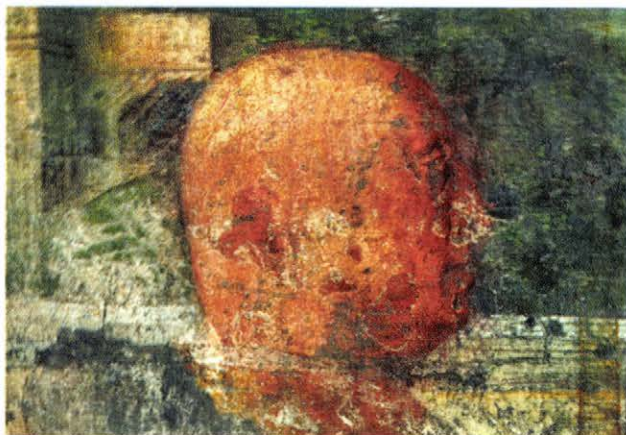
A restaurátorok a gyakorlatukból tudják, hogy a zavaró vibrálás semlegesítése után olyan részletek válnak észrevehetővé egy képen, amelyek korábban nem ötlöttek szemünkbe. A szakzerű retus ilyen esetekben olyan új információkat hozhat napfényre, melyek eddig felismerhetetlenek voltak, ezzel hiteles módon gazdagíthatja a látványt és a festményről való ismereteinket. Az Agostino Barbarigo-képen olyan jelentős új részleteket sikerült így „előhívni”, hogy a legfontosabbakat érdemes felsorolnunk.

A kép háttérében kikötői jelenet bontakozott ki: emberek szorgoskodnak egy kikötött hajó körül.

A hadvezér mögötti kutya szinte felismerhetetlen volt, akár díszpárnának is nézhetünk volna. A villódzó hiányok és a tömítések okozta túlzott kontraszt csökkentése során felis-

5. kép. A dózse-kép részlete tisztítás és tömítés után. Helyenként színezett tömítéseket alkalmaztunk

6. kép. Orsini archa félprofilból a VIII. Ince pápa képről.
Az archban lévő vörösesbarna foltok és a tarkója mögötti feketés
folt a cikkben említett színezett ragasztóktól származik

merhetővé váltak bizonyos részletformák, melyek kiegészítésével újabb részletek váltak érthetővé.

Két újabb kutya felfedezése. Addig értelmetlennek tűnő festékfoltokról derült ki helyreállítás közben, hogy egy fekvő kutyát ábrázolnak a lépcsőn, illetve egy fehér kutyát a kikötői jelenetben.

A két éven át tartó restaurálás után a freskók elfoglalták méltó helyüket a Szépművészeti Múzeum állandó kiállításán, ahol a műélvezeten kívül a művészettörténeti kutatások előtt is új távlatokat nyitnak.

A munkában részt vevő restaurátorok:

Ifj. Bóna István, Bucsi Ágnes, Forrai Kornélia, Hoós Mariann, Jeszeniczky Ildikó, Lente István, Menráth Péter, Somos Éva, Verba Erika.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerzők köszönetet mondanak Sándorné Kovács Juditnak, az infravörös spektroszkópiás vizsgálatokért.

JEGYZETEK

- 1 Az említett diplomamunkát Tóth Ágota készítette. (Giovanni Maria de Brescia: Szent Jeromos, XVI. sz.) A vizsgálatot dr. Dietrich Rehbaum végezte Bambergben.
- 2 Klucel M: hidroxipropil cellulóz.
- 3 Beva 371: Keton N gyanta+etilén-vinilacetát kopolimer+cellolyn 21 (hidrabitil-alkohol ftálsavészter)+AC 400 (akril?) kopolimer+paraffin.
- 4 Az alkalmazott lemez CARBOLUX üregkamrás lap volt, melyet neutrális, oxim rendszerű szilikongumival ragasztottunk össze a megfelelő méretűre. (Ilyen például a Szilorel N. Gyártja a Szilor Kft., Budapest.)
- 5 Plextol B 500: etil-akrilát-metil-metakrilát kopolimer diszperzió.
- 6 A restaurálásról szakmai előadás hangzott el a XXV. Országos Restaurátorkonferencián és a Képzőművészeti Főiskolán. További anyag hozzáférhető a restaurálásról készült szakmai dokumentációkban (Szépművészeti Múzeum), illetve a múzeum által kiadott Bulletin szakcikkében. (Szerzője Somos Éva.)

Szerzők címe:

Ifj. Bóna István festő-restaurátor, egy. adj.

Magyar Képzőművészeti Egyetem
1062 Budapest, Andrássy út 69–71.

Hoós Mariann festő-restaurátor
1113 Budapest, Nagyszőlős u. 8.

Somos Éva festő-restaurátor, művészettörténész
2095 Budakeszi, Reviczky u. 42.